

УДК 338.433:339.1:303.7 (477)
DOI 10.15673/ie.v18i1.3444

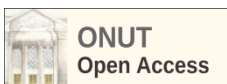
Нікішина О.В.

доктор економічних наук, старший науковий співробітник
головний науковий співробітник відділу ринкових механізмів та структур
ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України»
Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044
E-mail: ksenkych@gmail.com
ORCID ID: <http://0000-0002-7172-3551>

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ ЕКЗОГЕННІ ЗАЛЕЖНОСТІ СИСТЕМ АГРОПРОМИСЛОВИХ РИНКІВ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ*

У статті обґрунтовано методичні рекомендації до інтегрованої діагностики екзогенної залежності систем агропромислових ринків на основі процесно-потокowego підходу, сукупність вимог до вибору діагностичних індикаторів. Запропоновано розглядати ринки як адаптивні системи поточкових процесів (внутрішніх і зовнішніх), які, реагуючи на виклики й загрози, трансформуються, змінюючи в часі напрям руху й обсяги внутрішніх, експортних та імпорتنних товаропотоків. Наголошено, що динаміка й екзогенна залежність ринків різних типів (внутрішньо-, експорто- й імпортоорієнтованих) є різними, що визначає доцільність виокремлення їх макротенденцій. Обґрунтовано склад діагностичної системи індикаторів, що різнобічно характеризує рівень екзогенної залежності та динаміку поточкових процесів у системах агропромислових ринків. Методичне забезпечення апробовано на прикладі аграрних і продовольчих ринків України у воєнний період, що дозволило визначити адаптаційні тенденції ринків різних типів. Встановлено, що за рахунок меншої залежності від зовнішніх чинників, продовольчі ринки проявили вищу адаптивність і загрозоустійкість порівняно з екзогенно залежними аграрними ринками. Методична розробка, що пропонується, дозволяє визначити проблемні компоненти у поточкових процесах та можливості ендогенного розвитку систем агропромислових ринків на засадах глибокої переробки сировини й експорту кінцевих товарів з доданою вартістю.

Ключові слова: діагностика, поточкові процеси, динаміка, екзогенна залежність, системи агропромислових ринків, ступінь відкритості, ємність ринку, експорт, імпорт, ендогенний розвиток, виклики.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах сучасних викликів і загроз, що характеризуються динамічністю та різноманіттям проявів, зростає екзогенна залежність систем агропромислових ринків (далі – АПР). У залежності від типу релевантного й суміжного ринків, що формують певну агропромислову систему (за товарними межами), можна виокремити фінансову, імпорتنу, експортну та інші види екзогенної залежності АПР. Враховуючи тенденцію зростання екзогенної залежності українських АПР у воєнний час та посилення трансформаційного впливу зовнішніх чинників і глобальних викликів на траєкторію розвитку вітчизняних ринків, постає необхідність у розробці комплексного методичного забезпечення для діагностики екзогенної залежності систем АПР в умовах викликів і загроз.

Специфіка, природа і потужність воєнних шоків обумовлюють доцільність застосування нових методів, інструментів та методичних підходів до їх

вимірювання й діагностування, що є складним завданням в умовах невизначеності й тотального обмеження інформаційного поля. У воєнний час відбувається трансформація ринкової діагностики, розширення її сфер і завдань. Водночас реформуються методичні рекомендації щодо оцінювання рівня економічної безпеки України [1], затверджені в мирний час, відповідно до нових безпекових завдань держави в умовах загроз, зокрема, запровадження постійного моніторингу економічної стійкості [2]. Для ідентифікації продовольчих загроз затверджується Методика розрахунку індикаторів продовольчої безпеки № 1140 від 15 вересня 2025 р. [3], деякі з яких мають ринковий вимір та характеризують певні аспекти екзогенної залежності та загрозоустійкості АПР.

Відтак, методичні нововведення у сфері економічної й продовольчої безпеки в воєнний період є свідченням реформування методичних підходів до вимірювання та моніторингу економічної стійкості та стабільності продовольчих систем, актуальності та

*Публікацію підготовлено в межах виконання НДР «Розбудова систем агропромислових ринків України в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0124U003609).

значимості подальших методичних розробок у ринковій площині.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Теоретичні, методичні і прикладні основи загрозовості економічних і ринкових систем різних рівнів досліджено в працях іноземних та вітчизняних учених, зокрема, Л. Бригульо (L. Briguglio), С. Дейвіс (S. Davies), К. Барретт (C. Barrett), М. Констанс (M. Constas), Г. Кордіна (G. Cordina), Дж. Даунінг (J. Downing), М. Філд (M. Field), М. Ріплі (M. Ripley), Дж. Себстад (J. Sebstad), Г. Масік (G. Masik), А. Мільбрادت (A. Michlbradt), Б. Буркінського [4], В. Гейця [5], О. Зеркіної [6], Т. Зубко [7], Е. Лібанової, Т. Осташко [8], О. Резнікової та ін. Водночас діагностика екзогенної залежності АПР є вбудованою в різноманітні методики оцінювання загрозовості ринкових систем або економічної безпеки держави; вона не виокремлена в самостійний напрям методичних досліджень.

Так, більшість індикаторів, запропонованих Т. Зубко для оцінювання економічної безпеки держави, зокрема, рівні експортної / імпоротної залежності економіки, розбалансування зовнішньої торгівлі, концентрації товарного експорту / імпорту [7], може бути імплементована в систему діагностики екзогенної залежності АПР. Індикатор ступеня відкритості ринку (далі – СВР), застосовуваний для ідентифікації географічних меж релевантного ринку в Методиці №49 від 5.03.2022 [9], або частка імпорту у внутрішньому споживанні, як один із показників продовольчої безпеки в Методиці № 1140 від 15.08.2025 [3], є одним із головних індикаторів екзогенної залежності АПР. Водночас розпорошеність таких показників у різних методиках, відсутність їх ринкового контексту та цілісної діагностичної системи спонукають до нових методичних досліджень у цій площині.

Формулювання цілей дослідження. Мета дослідження – розроблення системи пов'язаних індикаторів для інтегрованої діагностики екзогенної залежності систем АПР та їх апробація на прикладі аграрних і продовольчих ринків України у воєнний період – обумовила необхідність вирішення таких завдань:

- обґрунтування складових діагностичної системи, вимог до індикаторів;
- діагностування динаміки потокових процесів АПР в умовах війни;
- оцінювання індикаторів екзогенної залежності АПР України;
- розширений аналіз динаміки коефіцієнту покриття імпорту експортом за товарними групами аграрного й продовольчого ринків;
- діагностика стану продовольчої безпеки України за методикою ФАО;
- узагальнення результатів діагностичного процесу.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Відповідно до авторського науково-методичного підходу [10], діагностика екзогенної залежності систем АПР є одним із напрямів діагно-

тики загрозовості товарних ринків. Невизначеність ринкового середовища зумовлює необхідність впровадження не тільки нових адаптивних інструментів регулювання, а й нових вимог до вибору діагностичних індикаторів. Пропонуємо вибір індикаторів здійснювати відповідно до низки вимог, що дозволяють формувати взаємозв'язки між метою, головними завданнями та показниками розбудови систем ринків (рис. 1).

Серед вимог слід виділити інтегрування діагностики екзогенної залежності в загальну систему стратегічного планування АПР, поділ індикаторів на певні групи залежно від наукового підходу та сфер застосування, їх взаємопов'язаність і релевантність (значимість для систем АПР), подвійну процедуру діагностики загальних тенденцій агропромислових систем і специфічних тенденцій релевантних ринків.

На наш погляд, системи АПР можна розглядати як складні адаптивні системи потокових процесів (внутрішніх і зовнішніх), які, реагуючи на безпекові загрози, трансформуються, змінюючи в часі напрям руху й обсяги внутрішніх, експортних та імпортованих товаропотоків. Сукупна зміна різних потокових процесів під впливом множини чинників визначає, в кінцевому підсумку, динаміку й траєкторію розвитку певної системи ринків в умовах загрози. Такий підхід дозволяє на макрорівні дослідити реакцію ринкових систем на екзогенні впливи, що проявляється в зміні їх потокових процесів, та розробити заходи посилення загрозовості на основі управління гетерогенністю ринкових потоків у контексті реалізації національних економічних інтересів.

Потокові процеси – це спрямований рух сукупності умовно-однорідних об'єктів (товарів, фінансів, інформації та ін.) у межах систем суміжних ринків, яка піддається змінам у певному часовому періоді та трансформується у відповідь на зовнішні впливи. У логістиці ключовим потоком є матеріальний; інші види потоків – фінансовий, інформаційний, сервісний та людський – вважаються супутніми.

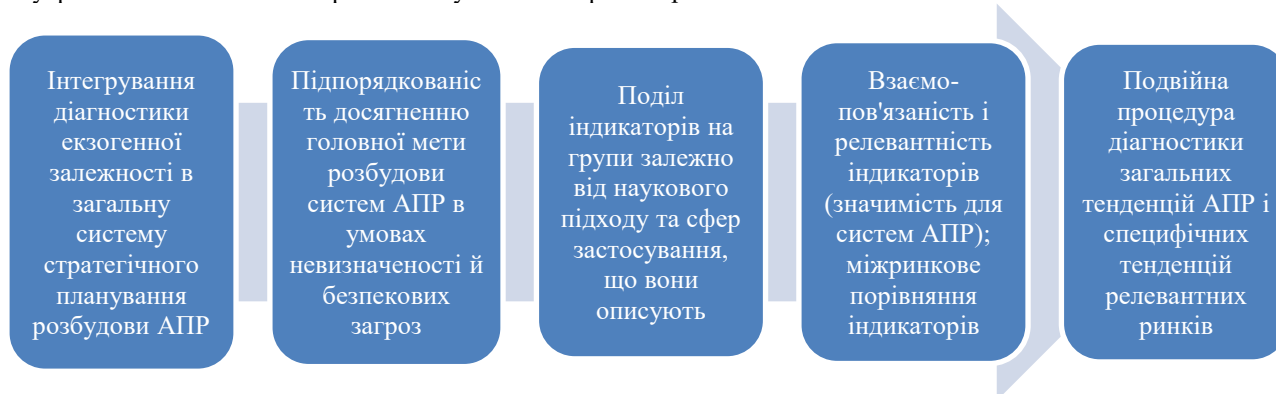
У системах ринків головними є товарні потоки, які супроводжуються інформаційними й фінансовими потоками. Ключовими аспектами потокових процесів є їх єдність і цілісність, оптимізація руху для зменшення витрат і часу, а також напрямок руху в часі та просторі [4]. Саме за ознакою домінуючого напрямку руху потокових процесів у системі можна виокремити внутрішньо- і зовнішньоорієнтовані ринки. Домінування внутрішніх потокових процесів визначає внутрішню орієнтацію товарного ринку, натомість значні обсяги експортно-імпортованих потоків є свідченням зовнішньої спрямованості ринку [6].

Системи АПР, в основному, є неоднорідними (гетерогенними) за спрямованістю потокових процесів. Вони складаються з різних типів суміжних і пов'язаних ринків – експортно- й внутрішньо орієнтованих, імпортозалежних. Прикладом гетерогенної ринкової системи є система вертикально суміжних ринків зерна та продуктів його переробки в Україні. В її складі експортоорієнтованим є релевантний ринок зерна, внутрішньоспрямованими – верхньосуміжні

ринки борошна та комбикормів, імпортозалежними – ринок макаронних виробів, насіння і пов'язані ринки ресурсного забезпечення [6].

Для діагностики екзогенної залежності систем АПР запропоновано множини індикаторів, які узагальнено в таблиці 1. Вона об'єднала три підгрупи індикаторів, для розрахунку яких бажано використовувати показники в натуральному вимірі, що різнобічно характеризують зміни обсягів і напрямів руху внутрішніх і зовнішніх товаропотоків у системах ри-

нків в умовах загроз, а також вплив АПР на продовольчу безпеку. Враховуючи обмеження інформаційного поля, зумовленого війною, розрахунок індикаторів можна здійснювати у вартісному вимірі, особливо для визначення загальних тенденцій і домінуючої траєкторії розвитку агропромислових ринків. Водночас у випадку діагностування релевантних систем ринків, для яких ідентифіковано товарно-територіальні межі, перевагу доцільно віддати натуральним показникам.

Рис. 1. Вимоги до вибору індикаторів для інтегрованої діагностики систем агропромислових ринків *

*Джерело: авторська розробка

Сьогодні національна економіка та її товарні ринки є екзогенно залежними [5]. Йдеться не тільки про фінансову, а й експорто- та імпортозалежність українських ринків, у т.ч. агропромислових. В умовах війни екзогенна залежність АПР посилилася, що відобразилося на динаміці потокових процесів. Діагностика екзогенної залежності систем ринків має важливе значення для визначення вразливостей їх резильєнтності та розробки превентивних заходів. Для діагностування екзогенної залежності систем АПР запропоновано 4 індикатори, ключовим з яких є *ступінь відкритості ринку* щодо міжнародної торгівлі (СВР) або частка імпорту у внутрішньому споживанні (див. табл. 1). На думку учених, СВР є найбільш комплексним показником, що вимірює *експансію імпорту*. Він також враховує як динаміку імпорту, так і динаміку виробництва й експорту [8], тобто зміни зовнішніх і внутрішніх товаропотоків у ринковій системі.

Пороговим значення індикатора СВР є 40 %-вий рівень: якщо СВР менше 40 %, то територія держави є географічними межами ринку; СВР більше 40 % є ознакою відкритості загальнодержавного ринку [9]. У вересні 2025 р. сфера застосування СВР розширилася, його було включено до складу індикаторів продовольчої безпеки за групою «стабільність продовольчих систем». Цей показник оцінює імпортозалежність за 10 товарними групами харчових продуктів, пороговим значенням для якого вважається 30 %-вий рівень; розраховується для кожної групи в натуральному вимірі [3].

Другим ключовим індикатором для діагностики екзогенної залежності АПР є коефіцієнт покриття імпорту експортом, який враховує співвідношення обсягів експорту та імпорту певних товарних груп або системи ринків у цілому (див. табл. 1). Він був одним із індикатором зовнішньоекономічної безпеки держави [1], однак в оновленій редакції не потрапив до складу безпекових показників [2]. Незважаючи на інституційні нововведення, коефіцієнт покриття залишається важливим індикатором, що характеризує співвідношення й динаміку зовнішніх потокових процесів ринку. Якщо його величина перевищує 1, то країна є нетто-експортером за певною товарною групою.

Рівень експортної орієнтації ринку визначає показник частки експорту в виробництві товарів. Він показує, яка частина виробленої продукції призначена для зовнішніх ринків, що може створювати ризики в разі зміни кон'юнктури світового ринку. Четвертий індикатор – частка вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні – характеризує рівень ендогенного розвитку системи АПР та динаміку внутрішніх потокових процесів (див. табл. 1). У вітчизняних методиках він, як правило, не розраховується або замінюється коефіцієнтом самозабезпечення (відношення вітчизняного виробництва до внутрішнього споживання), що не дозволяє встановити вразливості загрозостійкості та потокові «розриви» у ринкових системах. Пропонований індикатор формує основу індикатора продовольчої безпеки за методикою ФАО [11] і є, на наш погляд, більш достовірним і значимим порівняно з коефіцієнтом самозабезпечення.

Множина індикаторів для діагностики екзогенної залежності систем агропромислових ринків*

Показники	Характеристика	Динаміка змін, цільові значення
1. Екзогенна залежність системи ринків		
1. Ступінь відкритості ринків релевантної системи, % (СВР)	Відношення обсягів імпорту товарів до ємності певного ринку (у натуральному вимірі; можливий вартісний вимір)	< 40 % - територія держави є географічними межами ринку; > 40 % - ознака відкритості ринку [9] Пороговий рівень – 30 % [3]
2. Коефіцієнт покриття імпорту експортом, рази (для окремих ринків і системи в цілому)	Відношення обсягів експорту товарів певного ринку до обсягів їх імпорту (в натуральному й вартісному вимірі)	≥ 1 Індикатор зовнішньоекономічної безпеки
3. Частка експорту у виробництві, %	Відношення обсягів експорту товарів певного ринку до обсягів їх виробництва (в натуральному й вартісному вимірі)	Зростання для ринків переробних товарів з доданою вартістю
4. Частка вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні, %	Відношення обсягів внутрішньої реалізації вітчизняних товарів до ємності певного ринку (в натуральному й вартісному вимірі)	Зростання
2. Динаміка потокових процесів у системі ринків		
1. Індекс виробництва товарів у релевантному й суміжних ринках системи, %	Відношення обсягів фактично вироблених товарів за звітний період до аналогічного показника попереднього періоду	Збільшення в динаміці за умов зростаючого попиту на товари >Індексу імпорту товарів
2. Індекс експорту товарів із ринків системи, %	Відношення обсягів експортованих товарів за звітний період до аналогічного показника попереднього періоду	≥ Індексу імпорту товарів
3. Індекс імпорту товарів у ринки системи, %	Відношення обсягів імпортованих товарів за звітний період до аналогічного показника попереднього періоду	Зменшення в динаміці за умов наявності внутрішнього виробництва в державі та його зростання
4. Індекс реалізації вітчизняних товарів на внутрішньому ринку, %	Темп зростання (зменшення) обсягів реалізації вітчизняних товарів релевантного й суміжних ринків системи в межах держави	Зростання
5. Індекс ємності ринків системи, %	Темп зростання (зменшення) ємності релевантного й суміжних ринків системи	Врахування часу та контексту ситуації
3. Ринковий вимір продовольчої безпеки		
1. Частка імпорту в торговельному ринку системи, %	Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через роздрібну торговельну мережу України	Зменшення. 25 % - критичний рівень; 12 % - оптимальний [1].
2. Коефіцієнт продовольчої безпеки (методика ФАО)	Виробництво зернових культур на винятком експорту на 1 особу, кг/особу	Близько 830-1000 кг/особу [11]

*Джерело: розроблено автором на основі [1, 3, 6, 8, 9, 11]

Друга підгрупа показників для діагностики динаміки потокових процесів у системах ринків об'єднала п'ять індексів (виробництва, експорту/імпорту товарів, реалізації вітчизняних товарів на внутрішньому ринку, ємності ринку), що дозволяють встановити векторність змін внутрішніх і зовнішніх потокових процесів в умовах загроз, глибину падіння, швидкість і ступінь відновлення ринкових параметрів (див. табл. 1). Слід зазначити, що індекси виробництва сільськогосподарської продукції та ємності ринку

певних товарів (у натуральному вимірі) включено до складу індикаторів продовольчої безпеки в Методиці №1140 [3]. Це підтверджує доцільність включення другої підгрупи показників у діагностичну систему та є свідченням їх вагомості й значимості для діагностики потокових процесів АПР в умовах невизначеності й загроз.

З огляду на значний вплив тенденцій АПР на стан продовольчої безпеки, запропоновано її ринковий вимір за допомогою двох індикаторів, які водно-

час теж оцінюють напрям і обсяги товаропотоків у роздрібній торгівельній мережі та релевантному ринку зернових культур. Важливою складовою діагностування постає *порівняльний аналіз* діагностичних показників між різними ринками системи (релевантним і суміжним; ринками різних типів – внутрішньо, експорторієнтованими та імпортозалежними), який дає можливість визначити певні закономірності та адаптаційні тенденції ринків певних типів, а також ідентифікувати потокові «розриви» в ринкових системах, які створюють вразливості їх резильєнтності.

Використовуючи офіційні дані Державної служби статистики України [12, 13], розрахуємо головні показники (у вартісному вимірі) динаміки потокових процесів (які є основою для розрахунку індикаторів екзогенної залежності) у воєнний період на аграрних, продовольчих і ресурсозабезпечуючих ринках (на прикладі добрив), які за домінуючою спрямованістю товаропотоків є системними структурами різних типів, відповідно, експорто-, внутрішньо- й імпорторієнтованими ринками. Результати проведених розрахунків узагальнено в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка потокових процесів у системі агропромислових ринків України в воєнний час, млн. дол.*

Показники	Роки				Темпи росту, %			
	2021	2022	2023	2024	2022 до 2021	2023 до 2022	2024 до 2023	2024 до 2021
1. Аграрні ринки								
1.Виробництво	37754,2	22724,5	21742,8	21636,5	60,2	95,7	99,5	57,3
2.Експорт	16883,2	14944,5	13079,7	15171,2	88,5	87,5	116,0	89,9
3.Імпорт	3724,5	3102,2	3454,3	3704,4	83,3	111,3	107,2	99,5
4. Реалізація вітчизняних товарів на внутрішньому ринку	20871,0	7780,0	8663,1	6465,4	37,3	111,4	74,6	31,0
5.Ємність ринку	24595,5	10882,1	12117,4	10169,7	44,2	111,4	83,9	41,3
2. Продовольчі ринки								
1.Виробництво	29141,8	21999,4	24249,1	26566,3	75,5	110,2	109,6	91,2
2.Експорт	10825,7	8445,5	8920,9	9512,2	78,0	105,6	106,6	87,9
3.Імпорт	4022,4	2939,0	3499,5	3939,2	73,1	119,1	112,6	97,9
4. Реалізація вітчизняних товарів на внутрішньому ринку	18316,1	13554,0	15328,1	17054,1	74,0	113,1	111,3	93,1
5.Ємність ринку	22338,6	16492,9	18827,6	20993,3	73,8	114,2	111,5	94,0
3. Агропродовольчі ринки, всього								
1.Виробництво	66896,0	44723,9	45991,9	48202,8	66,9	102,8	104,8	72,1
2.Експорт	27708,9	23390,0	22000,6	24683,3	84,4	94,1	112,2	89,1
3.Імпорт	7747,0	6041,1	6953,8	7643,6	78,0	115,1	109,9	98,7
4. Реалізація вітчизняних товарів на внутрішньому ринку	39187,1	21333,9	23991,3	23519,5	54,4	112,5	98,0	60,0
5.Ємність ринку	46934,1	27375,0	30945,0	31163,0	58,3	113,0	100,7	66,4
4. Пов'язаний ринок ресурсного забезпечення (добрива)								
1.Виробництво	1141,0	485,9	472,2	326,0	42,6	97,2	69,0	28,6
2.Експорт	622,5	170,2	35,0	12,1	27,3	20,6	34,6	1,9
3.Імпорт	1664,1	799,3	1232,4	1181,3	48,0	154,2	95,9	71,0
4. Реалізація вітчизняних товарів на внутрішньому ринку	518,5	315,7	437,2	313,9	60,9	138,5	71,8	60,5
5.Ємність ринку	2182,6	1115,0	1669,6	1495,2	51,1	149,7	89,6	68,5

*Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [12, 13]

У перший воєнний рік ємність *аграрних ринків* зменшилася на 56 % (найвищий темп зниження в системі АПП) через скорочення обсягів виробництва та імпорту товарів (на 40 % і 16,7 %). У 2023 р. ємність ринку зросла на 11,4 %, передусім за рахунок імпортованих товаропотоків та збільшення обсягів внутрішньої реалізації на фоні скорочення експорту (-12,5 %). У 2024 р. ємність аграрних ринків істотно знизилася (на 16,1 %) внаслідок зростання експортних потоків (+16%) за одночасного знижувального тренду вітчизняного виробництва (-0,5 %). Відтак, в умовах війни відбулося значне скорочення обсягів виробництва і реалізації вітчизняної аграрної продукції на державному ринку (див. табл. 2). Імпортовані товаропотоки мали зростаючий тренд в 2023-2024 рр., експортні – в 2024 р. Як наслідок, у 2024 р. ємність аграрних ринків склала 10,17 млрд. дол. або 41,3 % від рівня 2021 р., обсяг реалізації вітчизняних товарів на внутрішніх ринках – 6,47 млрд. дол. або 31 % від рівня 2021 р. Наведена динаміка свідчить про посилення екзогенної залежності аграрних ринків та значне скорочення внутрішніх потокових процесів, що посилює ризики продовольчої безпеки.

У 2022 р. ємність *продовольчих ринків* скоротилася на 26,2 %, при цьому темпи зниження обсягів імпорту та внутрішньої реалізації були приблизно однаковими (26-27 %). У 2023 р. відбулася активізація потокових процесів ринків: ємність зросла на 14,2 % за рахунок збільшення обсягів виробництва, імпорту та реалізації (див. табл. 2). У 2024 р. ємність продовольчих ринків зросла на 11,5 % і склала 11,5 млрд. дол. або 94 % від рівня 2021 р. Негативним моментом є перевищення в 2023-2022 рр. темпу приросту імпорту (+19,1 % і +12,6 %) над аналогічним показником для експорту (+5,6 % і 6,6 % відповідно).

Загалом порівняльний міжринковий аналіз показує, що в воєнний час темпи скорочення потокових показників на продовольчих ринках були значно меншими, ніж на аграрних, а темпи зростання в 2023 р. – вищими. Відтак, за рахунок домінуючої внутрішньої орієнтованості товаропотоків та меншої залежності від зовнішніх чинників, продовольчі ринки проявили вищу адаптивність і загрозостійкість порівняно з екзогенно залежними аграрними ринками. Водночас останні понесли значно вищі втрати і збитки (за 2022-2024 рр. загальна сума збитків, завданих сільському господарству, оцінена в 11,3 млрд. дол., непрямих втрат – 72,7 млрд. дол. [14]) порівняно з продовольчими ринками, що, безумовно, поглибило негативну динаміку показників виробництва й реалізації агропродукції на внутрішньому ринку та значно звужило його ємність у воєнний період.

Слід відзначити, що діагностика агрегованих показників агропродовольчого ринку в цілому значно усереднює їх динаміку і не дозволяє визначити проблемні аспекти, які притаманні, передусім, аграрним ринкам (див. табл. 2). Це доводить необхідність окремого діагностування ринків різних типів (за спря-

мованістю потокових процесів) для встановлення їх специфічних тенденцій і реакцій на безпекові загрози, як аналітичний базис для механізмів забезпечення стійкості.

Пов'язані ринки ресурсного забезпечення є, в основному, імпортозалежними. Їх реакцію на загрози можна дослідити на прикладі ринку добрив (див. табл. 2). У 2022 р. ємність ринку скоротилася майже наполовину за рахунок зниження як виробництва (-57,4 %), так і імпорту (-52 %) товарів. У 2023 р. ємність зросла на 49,7 % за рахунок імпортованих поставок (+54,2 %) та внутрішньої реалізації (+38,5 %). У 2024 р. вона скоротилася на 31,5 % і склала 1,5 млрд. дол. або 68,5 % від рівня 2021 р. У воєнний час головними трансформаціями потокових процесів на ринку добрив були зменшення виробництва (на 71 % в 2024 порівняно з 2021) та експортних потоків (1,9 % від рівня 2021), помірне скорочення імпорту (-29 %).

На основі показників, наведених у таблиці 2, розраховано індикатори *екзогенної залежності* трьох типів ринків у агропромисловій системі (таблиця 3). Спільною тенденцією агропродовольчих ринків є зростання СВР та скорочення частки вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні в воєнний час, однак темпи приросту (зниження) були неоднаковими на ринках різних типів. Протягом 2021-2024 рр. ступінь відкритості аграрних ринків зріс більше, ніж вдвічі (з 15,1 % до 36,4 %), тобто частка імпорту у внутрішньому споживанні склала 36%, вітчизняних товарів – 64 %. Натомість істотно зросла частка експорту у виробництві – з 44,7 % до 70,1 % відповідно. Загалом динаміка індикаторів свідчить про посилення як експортної, так і імпортованої залежності аграрних ринків, створюючи ризики продовольчої безпеки держави в умовах загроз.

Ступінь відкритості продовольчих ринків теж зріс у воєнний період (з 18 % в 2021 до 18,8 % в 2024 р.), однак темп його приросту (+0,8 %) був значно нижчим аналогічного показника для аграрних ринків (див. табл. 3). Частка експорту у виробництві товарів збільшилася з 37,2 % до 35,8 %, однак через вищі темпи проросту імпорту порівняно з експортом коефіцієнт покриття скоротився з 2,7 до 2,4 рази. В цілому на агропродовольчих ринках СВР склав у 2024 р. 24,5 %, наближаючись до порогового значення індикатора (30 %) в чинній Методиці № 1140 [3]; частка експорту у виробництві товарів зросла на 9,8 % і досягла в 2024 р. 51,2 %, що є свідченням посилення екзогенної залежності ринків.

Відмінною рисою динаміки вітчизняного ринку добрив є значне скорочення питомої ваги експорту у виробництві (з 54,6 % в 2021 до 3,1 % в 2024 р.) і, як наслідок, коефіцієнту покриття. При цьому СВР і частка вітчизняних товарів у внутрішньому виробництві у воєнний період практично не змінилися і склали 79 % і 21 % відповідно (див. табл. 3). Водночас кожен пов'язаний ринок ресурсного забезпечення має свою специфічну динаміку. Так, експерти відзнача-

ють стійку тенденцію до скорочення частки вітчизняної техніки у внутрішньому споживанні (з 44,1 % в 2012 р. до 18 % в 2023 р. [14]). Відтак, СВР сільгосптехніки в 2023 р. досягнув 82 %, сигналізуючи про високу імпортозалежність цього ринку, скорочення попиту на українську техніку.

Рівень коефіцієнту покриття імпорту експортом в аграрних і продовольчих ринках є значно вищим, ніж в цілому по економіці України, в мирний і

воєнний час (рис. 2). На фоні скорочення загальнодержавного індикатора з 0,96 в 2021 р. до 0,61 рази в 2024 р. динаміка коефіцієнту покриття в аграрному ринку є порівняно стабільною із незначним зниженням у 2023 р. до 3,79 та зростанням у наступному році до 4,1 рази. У воєнний час питома вага експорту аграрних товарів у структурі загального експорту зросла з 24,8 % до 36,4 % в 2024 р.; за 8 міс. наявний знижувальний тренд.

Таблиця 3

Динаміка індикаторів екзогенної залежності системи агропромислових ринків у воєнний час, %*

Індикатори	Роки				Динаміка змін (+, -)			
	2021	2022	2023	2024	(2-1)	(3-2)	(4-3)	(4-1)
<i>A</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
Аграрні ринки								
1. Ступінь відкритості ринку	15,14	28,51	28,50	36,43	+13,36	-0,01	+7,9	+21,3
2. Частка вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні	84,86	71,49	71,50	63,57	-13,36	+0,01	-7,9	-21,3
3. Частка експорту в виробництві товарів	44,72	65,76	60,16	70,12	+21,05	-5,61	+10,0	+25,4
4. Коефіцієнт покриття імпорту експортом, рази	4,53	4,82	3,79	4,10	+0,28	-1,03	+0,3	-0,4
Продовольчі ринки								
1. Ступінь відкритості ринку	18,01	17,82	18,59	18,76	-0,19	+0,77	+0,18	+0,76
2. Частка вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні	81,99	82,18	81,41	81,24	+0,19	-0,77	-0,18	-0,76
3. Частка експорту в виробництві товарів	37,15	38,39	36,79	35,81	+1,24	-1,60	-0,98	-1,34
4. Коефіцієнт покриття імпорту експортом, рази	2,69	2,87	2,55	2,41	+0,18	-0,32	-0,13	-0,28
Агропродовольчі ринки, всього								
1. Ступінь відкритості ринку	16,51	22,07	22,47	24,53	+5,56	+0,40	+2,06	+8,02
2. Частка вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні	83,49	77,93	77,53	75,47	-5,56	-0,40	-2,06	-8,02
3. Частка експорту в виробництві товарів	41,42	52,30	47,84	51,21	+10,88	-4,46	+3,37	+9,79
4. Коефіцієнт покриття імпорту експортом, рази	3,58	3,87	3,16	3,23	+0,30	-0,71	+0,07	-0,35
Пов'язаний ринок ресурсного забезпечення (добрива)								
1. Ступінь відкритості ринку	76,24	71,69	73,81	79,01	-4,56	+2,13	+5,19	+2,76
2. Частка вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні	23,76	28,31	26,19	20,99	+4,56	-2,13	-5,19	-2,76
3. Частка експорту в виробництві товарів	54,56	35,03	7,41	3,72	-19,53	-27,62	-3,69	-50,84
4. Коефіцієнт покриття імпорту експортом, рази	0,37	0,21	0,03	0,01	-0,16	-0,18	-0,02	-0,36

*Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [12, 13]

Рівень і динаміка коефіцієнту покриття значно варіює за аграрними товарами, про що свідчить його розрахунок у товарному розрізі (таблиця 4). За досліджуваній період найвищий рівень індикатора притаманний зерновим культурам (84,7 рази), м'ясним продуктам (10,2), насінню і плодам олійних культур (7,9 рази). Зростаючу динаміку мав коефіці-

єнт покриття для молочних продуктів, показуючи адаптацію ринку шляхом нарощування експорту в умовах скорочення внутрішнього споживання. Водночас зниження індикатора для овочів свідчить про посилення імпортозалежності цього ринку в умовах загроз.

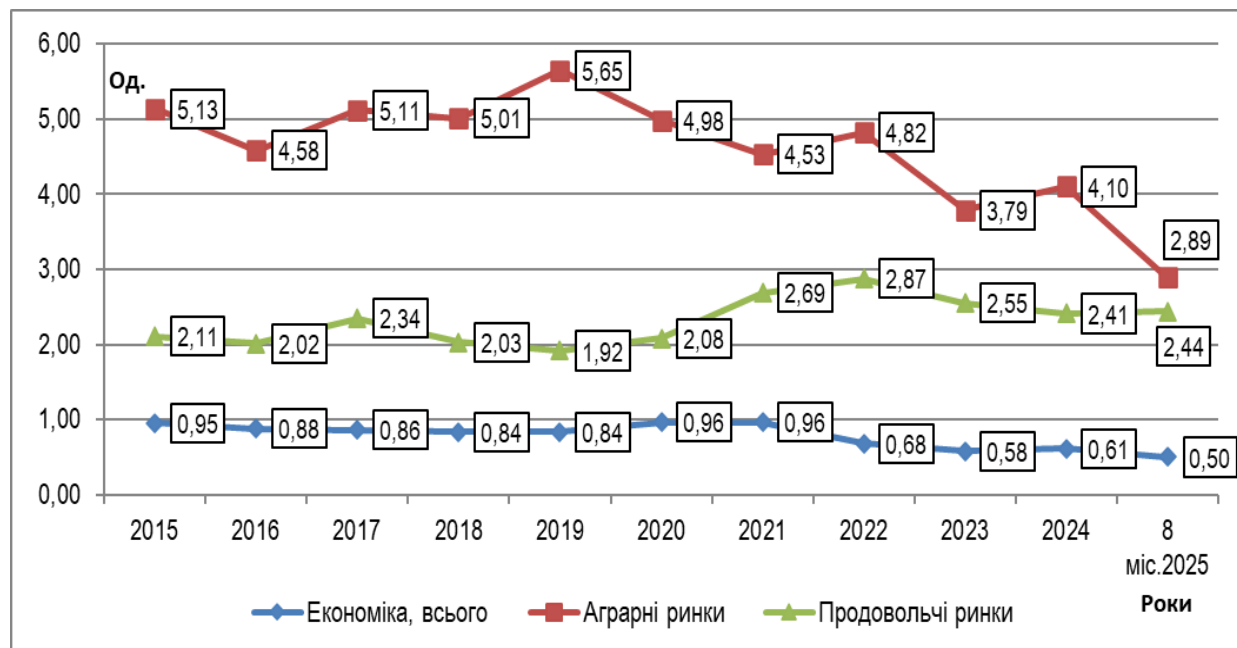

Рис. 2. Динаміка коефіцієнту покриття імпорту експортом в аграрному та продовольчому ринках України, рази*

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [12]

Таблиця 4

Динаміка коефіцієнту покриття за товарними групами аграрного ринку в воєнний період, рази*

Товарні групи УКТЗЕД	Роки				Динаміка змін (+, -)			
	2021	2022	2023	2024	(2-1)	(3-2)	(4-3)	(4-1)
<i>A</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
I. Живі тварини	0,84	1,25	1,02	1,11	+0,41	-0,23	+0,09	+0,27
02. М'ясо та їстівні субпродукти	3,94	4,40	6,32	10,17	+0,46	+1,92	+3,85	+6,23
03. Риба й ракоподібні	0,07	0,07	0,03	0,05	-	-0,04	+0,02	-0,02
04. Молоко та молочні продукти	0,98	1,82	1,39	1,51	+0,84	-0,43	+0,12	+0,53
II. Продукти рослинного походження	7,29	6,99	5,55	6,07	-0,3	-1,44	0,52	-1,22
06. Живі дерева та інші рослини	0,11	0,10	0,09	0,07	-0,01	-0,01	-0,02	-0,04
07. Овочі	0,79	0,29	0,30	0,48	-0,5	+0,01	+0,18	-0,31
08. Їстівні плоди та горіхи	0,44	0,47	0,32	0,42	+0,03	-0,15	+0,1	-0,02
09. Кава, чай	0,06	0,04	0,04	0,06	-0,02	0	+0,02	0
10. Зернові культури	74,32	59,27	69,58	84,66	-15,05	+10,31	+15,08	+10,34
11. Продукція БКП	2,51	3,22	6,07	4,56	+0,71	+2,85	-1,51	+2,05
12. Насіння і плоди олійних культур	5,42	10,46	6,86	7,89	+5,04	-3,6	+1,03	+2,47
Всього товарні групи I-II	4,53	4,82	3,79	4,10	0,29	-1,03	0,31	-0,43

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [12];

**БКП – борошномельно-круп'яна промисловість.

Серед продовольчих товарів найвищі рівні коефіцієнту покриття в воєнний час мали жири та олії (20,5 рази), цукор і кондитерські вироби (6,2), залишки і відходи харчової промисловості (3,4 рази). За 2021-2024 рр. найбільше зріс індикатор для цукру (+4,77 п.) і жирів (+4,66 п.) (таблиця 5).

У цілому для агропродовольчих ринків коефіцієнт покриття імпорту експортом досягнув в 2024 р. 3,23 рази (-0,35 п. порівняно з 2021). Серед товарних груп найвищий рівень індикатора притаманний зерновим культурам і жирам; їх частка в загальному вітчизняному експорті склала в 2024 р. 22,6 % (+4,4

%) і 13,8 % (+3,5 %) і мала в воєнний час зростаючий тренд. Слід відзначити, що ці величини перевищують критичні межі (10 %) індикатора (питома вага провідного товару у загальному обсязі експорту) зовнішньоекономічної безпеки відповідно до чинних методичних рекомендацій [2], і є свідченням вразливості економічної загрозостійкості держави. Сукупна питома вага експорту агропродовольчих товарів у загальнодержавному експорті склала в 2024 р. 59,2 %, збільшившись порівняно з 2021 р. на 18,4 в.п. У світовому поділі праці сформувалась спеціалізація укра-

їнської економіки щодо продукції сировинного характеру та найпростішої її переробки; виникла так звана «пастка сировинних ринків» [5].

Рівень і динаміка коефіцієнту покриття на пов'язаних ринках добрив і агрохімічної продукції (таблиця 6) значно відрізняються від показників аграрного ринку. У 2022-2024 рр. мав місце знижувальний тренд індикатора внаслідок значного скорочення обсягів експортних товаропотоків.

Таблиця 5

Динаміка коефіцієнту покриття за товарними групами продовольчого ринку в воєнний період, рази*

Товарні групи УКТЗЕД	Роки				Динаміка змін			
	2021	2022	2023	2024	(2-1)	(3-2)	(4-3)	(4-1)
<i>A</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
III. 15. Жири та олії	15,85	20,24	22,85	20,51	+4,39	+2,61	-2,34	+4,66
IV. Готові харчові продукти	1,06	0,94	1,01	1,03	-0,12	+0,07	+0,02	-0,03
16. Продукти з м'яса, риби	0,16	0,22	0,25	0,35	+0,06	+0,03	+0,1	+0,19
17. Цукор і кондитерські вироби з цукру	1,44	4,27	5,94	6,21	+2,83	+1,67	+0,27	+4,77
18. Какао та продукти з нього	0,51	0,60	0,57	0,54	+0,09	-0,03	-0,03	+0,03
19. Готові продукти із зерна	1,42	1,02	1,21	1,30	-0,4	+0,19	+0,09	-0,12
10. Продукти переробки овочів	0,77	1,04	0,72	1,12	+0,27	-0,32	+0,4	+0,35
21. Різні харчові продукти	0,32	0,29	0,33	0,32	-0,03	+0,04	-0,01	-
22. Алкогольні і безалкогольні напої	0,43	0,42	0,39	0,39	-0,01	-0,03	-	-0,04
23. Залишки і відходи харчової пром.	5,00	2,99	3,40	3,42	-2,01	0,41	0,02	-1,58
24. Тютюн	0,75	0,30	0,17	0,21	-0,45	-0,13	0,04	-0,54
Всього товарні групи III- IV	2,69	2,87	2,55	2,42	0,18	-0,32	-0,13	-0,27

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [12]

Таблиця 6

Динаміка коефіцієнту покриття для ринку добрив та агрохімії, рази*

Товарні групи УКТЗЕД	Роки				Динаміка змін (+, -)			
	2021	2022	2023	2024	(2-1)	(3-2)	(4-3)	(4-1)
<i>A</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
1.Добрива (група 31), всього, у т.ч.:	0,374	0,212	0,028	0,010	-0,162	-0,184	-0,018	-0,364
1.1.Добрива тваринного або рослинного походження (3101)	1,313	0,268	0,165	0,365	-1,045	-0,103	0,200	-0,948
1.2. Добрива мінеральні або хімічні, азотні (3102)	1,124	0,493	0,058	0,022	-0,632	-0,435	-0,036	-1,103
2. Інсектициди, рентициди, фунгіциди, гербіциди (3808)	0,017	0,010	0,013	0,012	-0,006	0,003	-0,001	-0,005

*Джерело: розраховано за даними Державної митної служби України [15]

Слід зазначити, що в 2021 р. коефіцієнт покриття для добрив тваринного або рослинного походження (УКТЗЕД 3101), а також азотних мінеральних добрив (3102), що домінують в експорті (98 %), перевищував 1 (1,31 і 1,12 рази). У воєнний час індикатор для цих товарних груп скоротився найбільше (-0,95 і -1,1 п.). Натомість коливання коефіцієнту покриття для засобів захисту рослин (далі – ЗЗР) були незначними порівняно з добривами. У цілому динаміка індикатора свідчить не тільки про імпортозалежність ринків, а й значне зниження експорту добрив (2 % від рівня 2021 р.) і ЗЗР (58 %) через зменшення й закриття виробництв у воєнний час.

Динаміка потокових процесів АПР впливає не тільки на екзогенну залежність ринків, але й на стан продовольчої безпеки держави. У цій площині запропоновано виокремити два індикатори (див. табл. 1).

Перший відображає частку імпортованих товарів у роздрібній торгівельній мережі України. Він опосередковано дозволяє дослідити вплив імпорту на економічну доступність продовольства, що в умовах скорочення купівельної спроможності населення набуває вагомого значення в ринковій діагностиці.

Другий індикатор для діагностування стану продовольчої безпеки за методикою ФАО базується на розрахунку обсягів виробництва зерна за винятком експорту на одну особу (див. табл. 1). На відміну від поширеного коефіцієнта самозабезпечення, пропонується на основі іноземного досвіду індикатор ФАО є більш достовірним і враховує ендегенний розвиток зернопереробних ринків. Проведені розрахунки показують значну різницю між номінальним і реальним коефіцієнтами продовольчої безпеки України, яка зросла в воєнний час (таблиця 7).

Таблиця 7

Динаміка коефіцієнту продовольчої безпеки України в мирний і воєнний час*

Показники	Роки								2024 у % до 2021
	2010	2015	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
1. Кількість наявного населення, млн. чол.	45,87	42,68	41,86	41,58	41,21	34,50	34,40	33,30	80,8
2. Обсяги виробництва зерна, спроможні забезпечити стабільну продовольчу ситуацію в Україні, млн. т (830 кг/чол.)	38,07	35,42	34,74	34,51	34,20	28,64	28,55	27,64	80,8
3. Обсяги виробництва зерна, млн. т	39,27	60,13	75,14	64,93	86,01	53,86	59,77	56,25	65,4
4. Обсяги експорту зерна, млн. т	14,24	38,34	57,93	52,25	51,57	38,54	44,85	53,88	104,5
у % до виробництва	36,3	63,8	77,1	80,5	60,0	71,6	75,0	95,8	X
5. Обсяги виробництва зерна за винятком експорту, млн. т	25,03	21,79	17,21	12,68	34,44	15,32	14,92	2,37	6,9
6. Номінальний коефіцієнт ПБ** (3/2)	1,03	1,70	2,16	1,88	2,51	1,88	2,09	2,04	X
7. Реальний коефіцієнт ПБ (5/2)	0,66	0,62	0,50	0,37	1,01	0,54	0,52	0,09	X

*Джерело: розраховано за даними ДССУ та Державної митної служби України [12, 13, 14]

** ПБ – продовольча безпека.

За досліджуваній період номінальний показник (коефіцієнт самозабезпечення) стабільно перевищує рекомендовану ФАО норму 830 кг./чол. [11], однак реальний коефіцієнт продовольчої безпеки є нижчим цільового рівня (окрім 2021 р.). У 2022-2023 рр. він склав 540-520 кг./чол. або 63 % від норми (див. табл. 8). У 2024 р. внаслідок зростання експорту зернопотоків на 16,4 % (95,8 % від виробництва) реальний показник значно знизився до 90 кг./чол. (11 % від норми). Навіть із урахуванням перехідних запасів зерна (близько 7 млн. т) реальний коефіцієнт склав 340 кг./чол., генеруючи ризики продовольчій безпеці

держави. Розрахунки доводять, що порушення співвідношення внутрішніх і зовнішніх зернопотоків у ринковій системі (значне зростання частки експорту в виробництві – понад 70 %) посилює загрози продбезпеці, обумовлюючи доцільність її оперативної діагностики для своєчасного впровадження превентивних заходів. Динаміка показника, розрахованого за методикою ФАО, є свідченням зниження обсягів зернопереробки в Україні.

Загалом запропонована множина індикаторів для діагностики динаміки потокових процесів у системах АПР об'єднала 11 індикаторів, які характери-

зують векторність товароруху, екзогенну залежність системи ринків, зміни співвідношень внутрішніх і зовнішніх потоків, ринковий вимір продовольчої безпеки (див. табл. 1). Інформаційним полем для їх розрахунку є офіційні дані Державної служби статистики України щодо обсягів виробництва та експорту/імпорту товарів, Державної митної служби Украї-

ни щодо зовнішніх товаропотоків у вартісному й натуральному вимірі, матеріали аналітичних видань.

На підставі проведеного діагностування можна встановити динаміку й часову траєкторію розвитку аграрних і продовольчих ринків у воєнний період, їх реакції на наслідки шоків, рівень екзогенної залежності (таблиця 8).

Таблиця 8

Динаміка змін потокових процесів та екзогенної залежності аграрних і продовольчих ринків України в воєнний час*

Ринки	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Аграрні	<ol style="list-style-type: none"> 1. СБР↑ зріс на 13 % і склав 29%. 2. Ємність ринку↓ на 56 %, виробництво ↓ на 40 %. 3. Частка експорту в виробництві товарів↑ на 21 % і склала 66 %. 4. Коефіцієнт покриття імпорту експортом ↑ на 0,3 і досягнув 4,8 рази. Найвищий рівень – м'ясо й зерно. 5. Темп скорочення імпорту (-17 %) > темпу скорочення експорту (-12 %) 6. Частка вітчизняних товарів у вн. споживанні 71 %. 7. Коефіцієнт ПБ – 0,54. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. СБР не змінився 29%. 2. Ємність ринку ↑ на 11 %, виробництво ↓ на 4 %. 3. Частка експорту в виробництві товарів↓ на 6 % до 60 %. 4. Коефіцієнт покриття ↓ до 3,8 рази; по економіці ↓ з 0,68 до 0,58 рази 5. Зменшення експорту (-13 %), зростання імпорту (+11 %) 6. Частка вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні 72 %. 7. Коефіцієнт ПБ – 0,52. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. СБР↑ зріс на 8 % і склав 36%. 2. Ємність ринку↓ на 16 %, виробництво ↓ на 0,5 %. 3. Частка експорту в виробництві товарів ↑ на 10 % до 70 %. 4. Коефіцієнт покриття ↑ до 4,1 рази; по економіці зріс до 0,61 рази. 5. Темп приросту експорту (+16 %) > темпу приросту імпорту (+7,2 %) 6. Частка вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні 64 %. 7. Коефіцієнт ПБ – 0,09.
Продовольчі	<ol style="list-style-type: none"> 1. СБР не змінився 18 % 2. Ємність ринку↓ на 26 %, виробництво ↓ на 25 %. 3. Частка експорту в виробництві ↑ на 1 % до 39 % 4. Коефіцієнт покриття імпорту експортом ↑ на 0,2 і досягнув 2,9 рази. Найвищий рівень – жири й цукор. 5. Темп скорочення імпорту (-27 %) > темпу скорочення експорту (-22 %) 6. Частка вітчизняних товарів у вн. споживанні 82 %. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. СБР ↑зріс до 18,6% 2. Ємність ринку↑ на 14 %, виробництво ↑ на 10 %. 3. Частка експорту в виробництві ↓ на 2 % до 37 % 4. Коефіцієнт покриття ↓ до 2,6 рази 5. Темп приросту імпорту (+19 %) > темпу приросту експорту (+19 %) 6. Частка вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні 81 % 	<ol style="list-style-type: none"> 1. СБР ↑зріс до 18,8 % 2. Ємність ринку↓ на 12 %, виробництво ↑ на 10 %. 3. Частка експорту в виробництві ↓ на 1 % до 36 % 4. Коефіцієнт покриття ↓ до 2,4 рази 5. Темп приросту імпорту (+13 %) > темпу приросту експорту (+7 %) 6. Частка вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні 81%.

*Джерело: розроблено автором на підставі проведеного аналізу (табл. 2, 3, 4, 5, 6, 7).

Узагальнені в табл. 8 результати діагностування засвідчили, що в умовах загроз АПР демонструють значну різновекторну динаміку, зумовлену складним впливом множини внутрішніх і зовнішніх чинників. Динаміка і швидкість змін є різними в аграрних і продовольчих ринках, які за спрямованістю потокових процесів належать відповідно до експорто- і внутрішньоорієнтованих ринків. Ці типи ринків мають різні властивості та ресурси, по-різному реагують на дестабілізаційні шоки, відтак, формують специфічну резильєнтність. Йдеться, передусім, про динамічну резильєнтність, пов'язану із прискореним відновленням, зокрема, через реконструкцію систем суміжних

АПР і міжринкових зв'язків, з акцентом на швидкість відродження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У дослідженні обґрунтовано вимоги до вибору індикаторів для діагностики систем ринків, наголошено на необхідності інтеграції діагностики екзогенної залежності в загальну систему стратегічного планування розбудови АПР. Запропоновано розглядати системи АПР як динамічні системи потокових процесів (внутрішніх і зовнішніх), які, реагуючи на виклики й загрози, трансформуються, змінюючи в часі напрям руху й обсяги внутрішніх, експортних та імпортних товаропотоків. Кумулятивна зміна різних потокових процесів під впливом множини чинників

визначає, в кінцевому підсумку, динаміку й траєкторію розвитку певної системи ринків в умовах загроз. При цьому динаміка ринків різних типів (внутрішньо-, експорто- й імпортоорієнтованих) є різною, що визначає доцільність виокремлення їх макротенденцій. Такий підхід дозволяє дослідити реакцію ринкових систем на екзогенні впливи, що проявляється в зміні їх потокових процесів, та розробити заходи посилення загрозостійкості ринків різних типів.

Для діагностики екзогенної залежності систем АПР запропоновано використання індикаторів СВР, коефіцієнту покриття імпорту експортом, частки експорту в виробництві, частки вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні. Динаміку потокових процесів характеризують індекси виробництва, експорту/імпорту товарів, ємності ринку, з акцентом на зміни у воєнний період. Обґрунтовано доцільність використання коефіцієнту продовольчої безпеки за методикою ФАО. Загалом діагностична система об'єднала 11 індикаторів, що різнобічно характеризують зміни обсягів і напрямів руху внутрішніх і зовнішніх товаропотоків у системах ринків, визначаючи ступінь їх екзогенної залежності в умовах викликів і загроз.

Використовуючи статистичні дані, проведено діагностику динаміки потокових процесів аграрних і продовольчих ринків України у воєнний час, що дозволило визначити адаптаційні тенденції ринків різних типів (експорто- та внутрішньоспрямованих). Встановлено, що в воєнний період темпи скорочення потокових показників на продовольчих ринках були значно меншими, ніж на аграрних, а темпи зростання в 2023 р. – вищими. Відтак, за рахунок меншої залежності від зовнішніх чинників, продовольчі ринки проявили вищу адаптивність і загрозостійкість порівняно з екзогенно залежними аграрними ринками. Спільною тенденцією ринків двох типів є зменшення ємності та збільшення СВР у воєнний час, зростання кое-

фіцієнтів покриття, рівні яких (2,4 і 4,1 рази в 2024) значно перевищують державний показник (0,6 рази). Істотне зростання експорту зерна в 2024 р. (96 % від валового збору) зумовило критичне значення індикатора продовольчої безпеки за методикою ФАО та посилення продовольчих загроз.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці методичного забезпечення для діагностики екзогенної залежності системи ринків АПР на основі процесно-потокового підходу з акцентом на обсяги й напрям руху внутрішніх і зовнішніх товаропотоків у ринкових системах, а також у вдосконаленні аналітичного забезпечення формування стратегій загрозостійкості АПР, яке полягає в ідентифікації змін виробничих, споживчих, зовнішньоекономічних параметрів ринків різних типів (внутрішньо- й експортоорієнтованих, імпортозалежних) у воєнний період, встановленні адаптаційних тенденцій і траєкторії розвитку аграрних і продовольчих ринків України. Методична розробка, що пропонується, дозволяє визначити проблемні компоненти у потокових процесах та можливості ендегенного розвитку систем АПР на засадах глибокої переробки сировини, оскільки в діагностичній системі, окрім зовнішньоекономічних, використовуються виробничі індикатори, показники ємності ринку, частки вітчизняних товарів у внутрішньому споживанні. Прикладні результати дослідження можуть бути використані державними й профільними інституціями ринків в ході розроблення програмних і стратегічних документів ендегенного розвитку систем АПР у воєнно-повоєнний період. Розрахунок головних індикаторів екзогенної залежності та динаміки потокових процесів, запропонованих у цій статті, для релевантних ринків певних товарів та обґрунтування на підставі діагностики стратегій їх загрозостійкості та ендегенного розвитку формують перспективи подальших досліджень у цій площині.

Література

1. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення 24.12.2025)
2. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 р.: Затверджено Указом Президента України від 11 серпня 2021 р. №347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> (дата звернення 24.12.2025)
3. Методика розрахунку індикаторів продовольчої безпеки: затверджена Постановою КМУ від 15 вересня 2025 р. №1140. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1140-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.12.2025)
4. Буркинський Б.В. та ін. Концептуальні засади розбудови систем агропромислових ринків в умовах безпекових загроз: монографія. Одеса : ДУ «ІРЕЕД НАНУ». 2025. 152 с. DOI: <https://doi.org/10.31520/978-617-14-0380-2>
5. Гесць В.М. Ендегенізація розвитку економіки у вимірі рівноправних відносин держави, бізнесу та суб'єктів голосування // *Економіка України*. 2018. №7 (680). С.3-19. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.07.003>
6. Нікішина О.В., Зеркіна О.О. Гетерогенність потокових процесів у системі ринків зернових і хлібних продуктів України // *Grail of Science*. 2025. № 49. С. 354-367. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.21.02.2025.040>
7. Зубко Т.Л. Методи оцінювання економічної безпеки країни // *Держава та регіони*. 2022. №2 (125). С.18-23. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-2-3>

8. Ostashko T., Kobuta I., Olefir V., Lienivova H. Evaluation of the results and analysis of the impact of the DCFTA with the EU on agricultural trade in Ukraine // *Agricultural and Resource Economics*. 2022. №8(4), 86-108. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.04.04>

9. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. Затверджена Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. №49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02#Text> (дата звернення 24.12.2025)

10. Нікішина О.В. Науково-методичний підхід до діагностики систем агропромислових ринків на засадах загрозовостійкості (резильєнтності) // *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2025. № 10. С.201-225. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2025-10-201-225>

11. The official site of Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://www.fao.org/fishery/en/statistics/global-aquaculture-production/query/en> (дата звернення 24.12.2025)

12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 4.11.2025)

13. Статистичний щорічник України за 2023 рік. За ред. Вернера І.Є. Київ: Державна служба статистики України, 2024. 269 с.

14. Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA4). Лютий 2022- грудень 2024. Світовий банк, Уряд України, ЄС, ООН. Лютий 2025. 200 с. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099052925103531065> (дата звернення 4.11.2025)

15. Офіційний сайт Державної митної служби України. Митна статистика. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> (дата звернення 4.11.2025)

Стаття надійшла 16.01.2026

Стаття прийнята до друку 02.02.2026

Доступно в мережі Internet 23.03.2026

Nikishyna O.

Doctor of Economics, Senior Researcher

Chief Researcher of Department of Market Mechanisms and Structures

State Institution "Institute of Market and Economic and Environmental

Research of the National Academy of Sciences of Ukraine"

29 French Boulevard, Odesa, Ukraine, 65044

E-mail: ksekych@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7172-3551

METHODICAL SUPPORT FOR DIAGNOSTICS OF EXOGENOUS DEPENDENCE OF AGRO-INDUSTRIAL MARKET SYSTEMS IN CONDITIONS OF CHALLENGES AND THREATS

The article substantiates methodical recommendations for integrated diagnostics of exogenous dependence of agro-industrial market systems based on a process-flow approach, a set of requirements for the selection of diagnostic indicators. It has been proposed to consider markets as adaptive systems of flow processes (internal and external), which, responding to challenges and threats, transform, changing the direction of movement and volumes of domestic, export and import commodity flows over time. It has been emphasized that the dynamics and exogenous dependence of markets of different types (domestic, export and import-oriented) are different, which determines the expediency of isolating their macrotrends. This approach allows us to study the reaction of market systems to exogenous influences, which is manifested in changes in their flow processes, and to develop measures to strengthen the resilience of markets of different types.

The composition of the diagnostic system of indicators has been substantiated, which comprehensively characterizes the level of exogenous dependence and the dynamics of flow processes in agro-industrial market systems. For the diagnosis of exogenous dependence, it has been proposed to use indicators of the degree of market openness, the coefficient of import coverage by export, the share of exports in production, the share of domestic goods in domestic consumption. The dynamics of flow processes are characterized by indices of production, export/import of goods, and market capacity. The feasibility of using the food security coefficient according to the FAO methodology has been substantiated.

The methodical support was tested on the example of the agricultural and food markets of Ukraine during the war period, which allowed us to determine the adaptation trends of markets of different types. It has been found that due to less dependence on external factors, food markets showed higher adaptability and threat resistance compared to exogenously dependent agricultural markets. The common trend of the markets of the two types is a decrease in capacity and an increase in the degree of openness in wartime, an increase in coverage ratios. A significant increase in grain exports in 2024 (96 % of the gross harvest) led to

a critical value of the food security indicator according to the FAO methodology and an increase in food threats.

The proposed methodical development allows us to identify problematic components in flow processes and the possibilities of endogenous development of agro-industrial market systems based on deep processing of raw materials and export of processed goods with added value. The applied results of the study can be used by state and specialized market institutions in the development of program and strategic documents for the endogenous development of agro-industrial markets in the post-war period.

Key words: diagnostics, flow processes, dynamics, exogenous dependence, agro-industrial market systems, degree of openness, market capacity, export, import, endogenous development, challenges.

References

1. Metodichni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy (2013). Zatverdzheno Nakazom Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (Retrieved December 24, 2025)
2. Stratehiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 r. (2021). Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 11 serpnia 2021 r. №347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> (Retrieved December 24, 2025)
3. Metodyka rozrakhunku indyikatoriv prodovolchoi bezpeky (2025). Zatverdzhena Postanovoiu KМУ vid 15 veresnia 2025 r. №1140. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1140-2025-%D0%BF#Text> (Retrieved December 24, 2025)
4. Burkynskyi, B.V. et al. (2025). Kontseptualni zasady rozbudovy system ahropromyslovykh rynkiv v umovakh bezpekovykh zahroz: monohrafiia. Odesa: DU «IREED NANU». DOI: <https://doi.org/10.31520/978-617-14-0380-2>
5. Heiets, V.M. (2018). Endohenizatsiia rozvytku ekonomiky u vymiri rivnopravnykh vidnosyn derzhavy, biznesu ta subiektiv holosuvannia. *Ekonomika Ukrainy*, 7 (680), 3-19. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.07.003>
6. Nikishyna, O.V., Zerkina, O.O. (2025). Heterohennist potokovykh protsesiv u systemi rynkiv zernovykh i khlibnykh produktiv Ukrainy. *Grail of Science*, 49, 354-367. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.21.02.2025.040>
7. Zubko, T.L. (2022). Metody otsiniuvannia ekonomichnoi bezpeky krainy. *Derzhava ta rehiony*, 2 (125), 18-23. DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-2-3>
8. Ostashko, T., Kobuta, I., Olefir, V., & Lienivova, H. (2022). Evaluation of the results and analysis of the impact of the DCFTA with the EU on agricultural trade in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics*, 8(4), 86-108. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.04.04>
9. Metodyka vyznachennia monopolnogo (dominuiuchoho) stanovyshcha subiektiv hospodariuvannia na rynku (2002). Zatverdzhena Rozporiadzhenniam Antymonopolnogo komitetu Ukrainy vid 5 bereznia 2002 r. №49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02#Text> (Retrieved December 24, 2025)
10. Nikishyna, O.V. (2025). Naukovo-metodychni pidkhid do diahnozyky system ahropromyslovykh rynkiv na zasadakh zahrozostiikosti (rezylientsnosti). *Acta Academiae Beregsiensis. Economics*, 10, 201-225. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2025-10-201-225>
11. The official site of Food and Agriculture Organization of the United Nations (2025). URL: <https://www.fao.org/fishery/en/statistics/global-aquaculture-production/query/en> (Retrieved December 24, 2025)
12. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy (2025). URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (Retrieved November 4, 2025)
13. Statystychni shchorichnyk Ukrainy za 2023 rik (2024). Za red. Vernera I.Ie. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
14. Ukraina: shvydka otsinka zavdanoi shkody ta potreb na vidnovlennia (2025). Liutyi 2022- hru den 2024. Svitovyi bank, Uriad Ukrainy, YeS, OON. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099052925103531065> (Retrieved November 4, 2025)
15. Ofitsiyni sait Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy (2025). Mytna statystyka. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> (Retrieved November 4, 2025).

Received 16 January 2026

Approved 02 February 2026

Available in Internet 23.03.2026

Цитування згідно ДСТУ 8302:20

Нікішина О.В. Методичне забезпечення діагностики екзогенної залежності систем агропромислових ринків в умовах викликів і загроз // *Економіка харчової промисловості*. 2026. Т.18, вип. 1. С. 15-28. doi 10.15673/fe.v18i1.3444

Cite as APA style citation

Nikishyna, O. (2026). Methodical support for diagnostics of exogenous dependence of agro-industrial market systems in conditions of challenges and threats. *Food Industry Economics*, 18(1), 15-28. doi 10.15673/fe.v18i1.3444